

‘ΒΑΛΚΑΝΙΟΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ’ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ‘21

“–Πως ονομάζεσαι;

–Σάββας Βούλγαρης.

–Ποία η πατρίς σου;

–Από την Βουλγαρίαν.

–Έχεις πολύν καιρόν εις την Ελλάδα;

–Από την αρχήν της Επαναστάσεως.

–Τι δουλειά έκαμνες; –Στρατιώτης. –Εις ποία μέρη;

–Εις διάφορα. ...Εις την Σκιάθον. ...–Υπό τίνος οδηγίαν ήσουν;

–Υπό τον Καρατάσσον. ...”¹

Από πολυάριθμα ντοκουμέντα, που δημοσιεύτηκαν τα τελευταία χρόνια, φαίνεται ότι παρόμοια στιχομυθία θα μπορούσε να επαναληφθεί πολλές φορές αν “εξετάζονταν” κι άλλοι βαλκάνιοι αγωνιστές στον επαναστατημένο ελληνικό και γενικότερα βαλκανικό χώρο. Ο Σάββας από τη Βουλγαρία, μ’ άλλα λόγια, αποτελεί τυπική περίπτωση μισθοφόρου: Πιθανόν, πριν να στρατολογηθεί, μαζί με συντρόφους του ή ως επικεφαλής τους, στα επαναστατημένα σώματα στη Μακεδονία και τελικά στην Πελοπόννησο, να ήταν χαϊντούκος κάπου στη Ροδόπη ή στον Αίμο, αργότερα να συμμετείχε στη Σερβική επανάσταση (1804), να στρατολογήθηκε στο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1806-12) ή ακόμα στη Βλαχία το 1821 από τον Αλ. Υψηλάντη και τον Τ. Βλαδιμηρέσκου. Είναι βέβαια γνωστό ότι ο πληθυσμός της ορεινής ενδοχώρας (π.χ. “Βουλγαριά”, “Αρβανιτιά”) προσφερόταν για στρατολόγηση, γεγονός που αποτυπώθηκε και σε δημώδη άσματα:

**‘Έβγήκε ο Νάνος ’ς τα βουνά ψηλά ’ς τα κορφοβούνια
Και παλληκάργια ’μάζωνε Γουργάρους κι’ Αρβανίτες’.**

Κι ακόμα: “Νίκο μου, τι ζουρλάθηκες, πήρε Θεός το νου σου, ...

και περπατείς αρματωλός και περπατείς και κλέφτης;

–Εσείς καλά το ξέρετε και Τούρκοι και Ρωμαίοι,

περσύ ήμουνα ’ς τη Βουλγαριά μάζωνα παλληκάρια

και φέτο μπήκα ’ς το γιαλό και πάω τα καράβια”.²

Το θέμα ‘Βαλκάνιοι φιλέλληνες’, στο οποίο δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση μεταπολεμικά, ήρθε να συμπληρώσει, κατά κάποιο τρόπο, το φαινόμενο του δυτικοευρωπαϊκού ‘φιλελληνισμού’ και να αναδείξει παλαιούς διαβαλκανικούς δεσμούς, που είχαν πέσει στη λήθη μέσα από τις προηγούμενες προτεραιότητες των εθνικιστικών ιστοριογραφιών και την πολιτική αντιπαλότητα που τις εξέθρεφε. Έτσι, δεν είναι παράδοξο που στη συγκυρία της αρχόμενης δεκαετίας του ‘60, όταν εγκαινιάστηκε μεταπολεμικά η διαβαλκανική συνεργασία και στο πεδίο της ιστοριογραφίας, οι κοινοί δεσμοί των βαλκάνιων μελετήθηκαν για μια ακόμα φορά μετά τη δεκαετία του ‘30. Τα σχετικά δημοσιεύματα έρχονταν να καλύψουν ένα σημαντικό ιστοριογραφικό κενό γύρω από τη συμμετοχή των βαλκάνιων στην Ελληνική επανάσταση. Έτσι, από τη μια, το διπολικό

¹ Nikolaj Todorov, Veselin Trajkov, *Bálgari uchastnici v borbite za osvobozhdenieto na Gárcija 1821-1828*, BAN, Sofija 1971, 537-8 βλ. και 282-3, 281.

² Ν. Βέη, Αρκαδικά γλωσσικά μνημεία Δημώδη άσματα Φιγαλίας μεθ’ υπομνημάτων, *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 6(1901), σ. 249.

ψυχροπολεμικό κλίμα δεν εμπόδισε τον ενδιάμεσο χώρο της Βαλκανικής να γνωρίσει περίοδο διακρατικής σύγκλισης και συνεργασίας. Ταυτόχρονα ωστόσο σφράγισε τη συγκεκριμένη ιστοριογραφική προσπάθεια με αμφίσημο περιεχόμενο, εθνικό και διαβαλκανικό. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, το θέμα, ειδικότερα, της συμμετοχής βαλκάνιων στην Επανάσταση του '21 πρόσφερε στην επιχειρούμενη τότε βαλκανική σύγκλιση, όχι εντελώς αυθαίρετα, ένα εύληπτο ιστορικό προηγούμενο. Η έμφαση στο βαλκανικό φιλελληνισμό μπορούσε επίσης να συμβάλει στην εξιδανίκευση της συνδρομής των «ομόδοξων» βαλκάνιων στον εθνικό αγώνα των ελλήνων και σε μια κατηγοριοποίησή τους σε εθνικές ομάδες –ο ετεροχρονισμός ήταν ήδη ευδιάκριτος σ' αυτό το εγχείρημα–, αφού η εθνική συνείδηση των περισσότερων από αυτούς τους φιλέλληνες παρέμενε ακόμα αδιαμόρφωτη.

Ήταν λοιπόν επόμενο, με βάση αυτή την προβληματική, το πλούσιο ιστορικό υλικό, που είδε το φως της δημοσιότητας στις αξιολογες κατά τα άλλα μεταπολεμικές μελέτες, να μη χρησιμοποιηθεί για να απαντήσει σε ερωτήματα γύρω από την έξοδο πολυάριθμων ομάδων από τις παραδοσιακές κοινωνίες της Χερσονήσου, τους μηχανισμούς στρατολόγησής τους και τελικά γύρω από την ίδια την επαναστατική διαδικασία του αρχόμενου 19^{ου} αι. στο πλαίσιο των στρατιωτικών συγκρούσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με διάφορες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Από την ίδια οπτική γωνία θα μπορούσε να διερευνηθεί με ποιο τρόπο οι εθνικές επαναστάσεις, ως βαθιές ιστορικές τομές, λειτούργησαν πάνω στα άτομα που τις βίωσαν από μέσα, μετατρέποντας την κοινωνική τους θέση και τις συνειδήσεις τους από θρησκευτικές/ παραδοσιακές σε πολιτικές/ νεοτερικές.

Όπως φάνηκε κιόλας, θα προσπεράσουμε το ζήτημα της συμμετοχής των βαλκάνιων στη Φιλικής Εταιρεία και θα περιοριστούμε στη δράση τους στην Ελληνική επανάσταση. Αυτή η επιλογή επιβάλλεται, όχι μόνο γιατί ακολουθούμε την τομή της προγενέστερης ιστοριογραφίας αλλά και γιατί πρόκειται για διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα με διαφοροποιημένο βαθμό συνείδησης ως προς το νεοτερικό και ανατρεπτικό χαρακτήρα μιας εθνικής επανάστασης: Οι σλάβοι Φιλικοί προέρχονταν συνήθως από τον χώρο των πόλεων και ήταν επαγγελματίες, συχνά γνώριζαν την ελληνική γλώσσα, αν δεν ήταν κιόλας «γραικομάνου». Αντίθετα όσοι στρατολογήθηκαν προέρχονταν κατά κανόνα από τον αγροτικό ορεινό χώρο ή από μεγάλες πόλεις, όπου περιφέρονταν φτωχοί και άπραγοι. Η συστράτευσή τους με τους έλληνες δεν ήταν πάντα αυτονόητη. Στον ευρύ χώρο της Βαλκανικής, όπου οι στρατιωτικές συμπλοκές αποτελούσαν σταθερή κατάσταση για δεκαετίες, οι παραπάνω ομάδες εντάσσονταν χωρίς δισταγμό στον οθωμανικό ή τον ελληνικό στρατό εξ επαγγέλματος ή από ανάγκη. Γνωρίζουμε π.χ. ότι πάμπολλοι βούλγαροι, που στρατολογήθηκαν στη Βλαχία από τον Υψηλάντη, προέρχονταν από τα φτωχά στρώματα της Οδησού και της Βεσσαραβίας, όπου είχαν καταφύγει μετά το ρωσο-τουρκικό πόλεμο, κι ακόμα πως στην Τριπολιτσά, εκτός από τους αρβανίτες, πολλοί βούλγαροι βρέθηκαν, στο μακελειό που ακολούθησε την άλωσή της, να υπηρετούν ως ιπποκόμοι (σειζήδες) τους οθωμανούς. Συνεπώς, μπορεί πιο εύκολα κανείς να αντιληφθεί στην πρώτη περίπτωση το βαθμό οργάνωσης που μπορούσε να έχει «ο συρφετός των απείθαρχων» και στη δεύτερη την αιτία, που ανάγκαζε χριστιανούς ενταγμένους στα οθωμανικά στρατεύματα να αυτομολούν και να εντάσσονται στα ελληνικά, ως έσχατη λύση σωτηρίας.

Χωρίς λοιπόν να αποκλείονται ως στάση των 'βαλκάνιων φιλελλήνων' το «ομόδοξο» και το αντι-οθωμανικό μένος, φαίνεται πως αυτά ως ενιαία και καθολικά κίνητρα υπερτονίστηκαν στη βιβλιογραφία. Η ενδημική φτώχεια, που σταθερά χαρακτήριζε τον ορεινό κυρίως χώρο κι ακόμα η κοινωνική δομή της ευρείας οικογένειας, μέσα στην οποία τα άρρενα μέλη ασχολούνταν αποκλειστικά με τη ληστεία και τον πόλεμο, με το έθιμο της «εκδίκησης» να τα εξωθεί συχνά στη βία και στη φυγοδικία. Πρόκειται για πραγματικότητες που δεν πρέπει να μας διαφεύγουν. Από αυτή την άποψη δεν είναι τυχαίο ότι από το Μαυροβούνιο, που από γεωφυσική και κοινωνική άποψη είναι ένας παρόμοιος χώρος, προέρχονται γνωστοί στρατιωτικοί 'φιλέλληνες'. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε τη συμμετοχή στον πόλεμο ως τη συνηθέστερη διέξοδο, γιατί εξασφάλιζε τα αναγκαία, μέσα από τη μισθοδοσία (λουφέδες) και το πλιάτσικο (διαγούμισμα) και συνεπώς ως το κυριότερο κίνητρο, για όσους πήραν το δρόμο προς τα νότια ή άλλαξαν στρατόπεδο. Έτσι, εξάλλου, μπορεί να ερμηνευθούν οι περιπτώσεις αγωνιστών –ο Βάσος Μαυροβουνιώτης και ο Χατζή Χρήστος είναι οι πιο χαρακτηριστικές–, οι οποίοι αρχικά πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στους οθωμανούς και στη συνέχεια στους έλληνες. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ένα δίστιχο από την περίοδο, προφανώς, που ο τελευταίος, αιχμάλωτος των οθωμανών (1825-8), δεχόταν προτάσεις να παραμείνει στο στρατόπεδό τους :

**«Ή Χατζή-Χρήστο Βούργαρη, μην πας με τους ραγιάδες
έλα κ' εδώ προσκύνησε να πας με τους αγάδες.»**

Η υποτιθέμενη απάντηση του Χατζή Χρήστου προφανώς προστέθηκε εκ των υστέρων:

**«Εγώ δεν είμαι νιόνυφη να 'ρθω να προσκυνήσω
μον' μ'έστειλε το έθνος μου για να σας πολεμήσω».³**

Με βάση λοιπόν τους παραπάνω ιστορικούς όρους θα μπορούσαμε να επανεξετάσουμε τη συμμετοχή των ετοιμοπόλεμων ή των φτωχών στρωμάτων που στρατολογούνταν, ώστε να κατανοήσουμε πληρέστερα τον τρόπο και τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι εξεγέρσεις ενάντια στις τοπικές εξουσίες μετατρέπονται σε νεότερικά κινήματα με πολιτικούς στόχους. Ο συνδυασμός της πολιτικο-στρατιωτικής ευρωπαϊκής ιστορίας με την κοινωνική και την ιστορία της διάχυσης των ιδεών της Γαλλικής επανάστασης –τομείς που μελετήθηκαν ικανοποιητικά αλλά δεν τονίστηκαν πάντα οι διαπλοκές τους– θα υποδείκνυε μια περιодολόγηση του επαναστατικού φαινομένου στη Βαλκανική πέρα από το γνωστό σχήμα των σταδίων (φεουδαρχία-καπιταλισμός-σοσιαλισμός). Έτσι θα γίνονταν πιο ευδιάκριτες και θα μπορούσαν να ερμηνευτούν η ασάφεια των νεοτερικών στοχεύσεων, η αποτυχία συγχρονισμού των επαναστατικών εξεγέρσεων και γενικότερα τα δομικά χαρακτηριστικά στην οργάνωση των βαλκάνιων, τα οποία συνέβαλαν, στις δοσμένες ευρωπαϊκές ισοροπίες, στη χάραξη του συγκεκριμένου χάρτη.

Από τα παραπάνω φάνηκε κιόλας ότι οι βαλκάνιοι 'φιλέλληνες' διαφέρουν ως προς τα κίνητρα, τη δράση και την αντίληψη για τον πόλεμο όχι μόνο από τους δυτικοευρωπαίους φιλέλληνες αλλά και από τους βαλκάνιους Φιλικούς, οι οποίοι δρούσαν για την εφαρμογή του πολιτικού σχεδίου της «Ευρώπης των εθνικοτήτων». Η απουσία, δηλαδή, ενός παρόμοιου συνειδητού στόχου από τη μεριά των περισσότερων σλάβων 'φιλελλήνων' δείχνει ότι ελάχιστη σχέση είχαν με το πολιτικό

³ Δημήτρη Σ. Σούτσου, *Οι Φιλέλληνες των Βαλκανίων στην Επανάσταση του 21*, Αθήνα 1976, σ. 38 [από Βέη, Αρκαδικά γλωσσικά μνημεία, ό.π., σ. 249].

σχέδιο που συνεπάγεται το εθνικό πρόγραμμα. Από αυτή την άποψη, η προσπάθεια της μεταπολεμικής ιστοριογραφίας να τους κατατάξει σε επιμέρους εθνικές ομάδες είναι μάλλον αναχρονιστική. Πολύ περισσότερο που το σχετικό ιστορικό υλικό συνηγορεί ακριβώς για το αντίθετο, ότι δηλαδή οι σλάβοι, τουλάχιστον όσοι δεν είχαν ακόμη εμπλακεί σε επαναστατικές διαδικασίες στη γενέτειρά τους, όπως τα φτωχά στρώματα που προσφέρονταν για στρατολόγηση σ' όλη την έκταση της Χερσονήσου, είχαν ακόμα μια αδιαφοροποίητη αντίληψη για το γεωγραφικό χώρο και για την ομάδα στην οποία ανήκαν, αν και αυτή η αντίληψη άλλαζε με όλο και ταχύτερο ρυθμό. Η ίδια αναπαράσταση ανιχνεύεται και σε ελληνικές αναφορές στους σλάβους της Βαλκανικής. Τα σύνθετα εθνώνυμα και γεωγραφικά ονόματα, που συναντάμε πριν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε πολλά ελληνικά κείμενα, απεικονίζουν ακριβώς τις ασαφείς ακόμη διαφοροποιήσεις του σλαβικού πληθυσμού και των υπολοίπων μιγμάτων (Σερβοβούλγαροι/Σερβοβουλγαρία, Γουργαροσερβία, Θρακοσλάβοι, Θρακομακεδόνες, Αλβανοέλληνες). Αξιοσημείωτο είναι ακόμα ότι ορισμένα εθνώνυμα σήμαιναν επαγγέλματα, όπως έλληνας =έμπορος, αρναούτης=στρατιώτης και τέλος πως ο χαρακτηρισμός βούλγαροι (Βούργαροι, Γούργαροι) αποδιδόταν γενικά στους σλάβους της Βαλκανικής, όπως ρητά αναφέρει ο Π. Ι. Σπορίδης βιογράφος του Χατζή Χρήστου (Αθήνησι 1855). Έτσι μπορούμε εξάλλου να εξηγήσουμε γιατί ο τελευταίος υπέγραφε ως «Βούλγαρης», ενώ καταγόταν από τη δυτική Βαλκανική, όπως αποκαλύπτει το επίθετο «Τάγγοβιτζ» σε ένα μοναδικό έγγραφο του.⁴ Η αδυναμία συνεπώς των ελλήνων να τους διακρίνουν σε μικρότερες εθνικές ομάδες δεν ήταν άσχετη με το βαθμό αυτοσυνείδησης αυτών των πληθυσμών. Φανέρωνε δηλαδή τις αδιαμόρφωτες πραγματικότητες ευρύτερων στρωμάτων της Βαλκανικής, οι οποίες μόλις τότε άρχιζαν να μεταβάλλονται.

Παρόλη ωστόσο την απουσία συνείδησης και στόχευσης στο νεότερο ευρωπαϊκό πρόταγμα, οι βαλκάνιοι 'φιλέλληνες', αφότου έφτασαν στον ελληνικό χώρο και συμμετείχαν στην επαναστατική διαδικασία, δεν παρέμειναν απaráλλαχτοι. Αρχικά μισθοφόροι εξ επαγγέλματος ή από ανάγκη και υπήκοοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, κατέληξαν επαναστάτες και τελικά, στο πλαίσιο του νεοϊδρυμένου ελληνικού κράτους, «πατριώτες» και «ευπειθείς πολίτες», αν και πολλοί πάμφτωχοι και απογοητευμένοι. Δεν είναι υπερβολή να θεωρήσουμε πως η «μεταβολή» που βίωσαν ατομικά και συλλογικά συμπυκνώνει τη μετατροπή της «Ευρώπης των συμμαχιών» σε «Ευρώπη των εθνικοτήτων» με τις ριζικές αλλαγές και τις ανατροπές τις οποίες αυτά τα πολιτικά προγράμματα συνεπάγονται σε κοινωνικό και ατομικό πεδίο. Η διαφορά έγκειται στην εθνική συνείδηση που ορισμένοι από αυτούς απέκτησαν, για πρώτη φορά τότε, συμμετέχοντας στον αγώνα και στην πολιτική ζωή. Και εδώ η περίπτωση του «ετερόγλωσσου» Χατζή Χρήστου «με τ' ανάποδά του τα Ελληνικά», «ίσως Βούλγαρου, ίσως Σέρβου», «από πατρίδα άγνωστη, ίσως Μπوسνάκου», που εκπροσωπούσε στην Εθνοσυνέλευση τους Σερβοβουλγάρους (ή Θρακομακεδόνες),⁵ είναι αποκαλυπτική: Ακόμα κι αν δεν εξέφρασε ακριβώς όσα αναφέρει ο Δ. Σουρμελής, θα μπορούσαν κάλλιστα οι επόμενες αντιλήψεις να θεωρηθούν δικές του όπως και πολλών άλλων συναγωνιστών του, ντόπιων και «μεταναστών»: **«Εν τη ζωή μου, φέρεται να**

⁴ Todorov, Trajkon, *Bálgari uchastnici*, ό.π., σ. 704.

⁵ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως (1843-54)*, αρ. 5, 18-3-1844, σ. 10

δήλωσε, δεν απήντησα θαυμασιώτερον παρά την μεταβολήν εμού του ιδίου αυτού' οσάκις διαλογίζομαι τον προ της επαναστάσεως βίον μου, και είτα την θέσιν και την κατάστασιν, εις ην ήδη ευρίσκομαι, μένω εκστατικός εις τρόπον ώστε δυσπιστώ αν εγώ αυτός είμαι εκείνος ο προ της Επαναστάσεως».

Αυτές όπως και ανάλογες περιπτώσεις δείχνουν ότι δεν επρόκειτο πλέον για 'βαλκάνιους φιλέλληνες' αλλά για «πολίτες έλληνες», οι οποίοι μάλιστα διεκδικούσαν την εγκατάστασή τους σε «συννοικισμούς», μέσα από τους οποίους θα συμμετείχαν στην πολιτική ζωή. Η ιδιότητά τους και μόνο του «πολίτη» αρκούσε για να διεκδικούν τα δικαιώματά τους, χωρίς ταυτόχρονα να διστάζουν να προβάλλουν τη διαφορετική τους θρησκεία και καταγωγή. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του αγωνιστή Παϊράμη Λιάπη, ο οποίος, απευθυνόμενος στον Κυβερνήτη της Ελλάδος, αυτοπαρουσιάζεται ως **«Τούρκος την θρησκείαν, το γένος Αλβανός, αλλά πολίτης Έλλην, (διότι ηγωνίσθην εις όλον το διάστημα του Ελληνικού υπέρ ελευθερίας αγώνος' και ηγωνίσθην όχι κατ' ανάγκην, αλλά κατά προαίρεσιν μισών την τυραννίαν, και λαβών συμπάθειαν διά την τυραννουμένην ανθρωπότητα)...» (1828).**⁶

Μ' άλλα λόγια, η συμμετοχή των «μεταναστών» στον απελευθερωτικό αγώνα αρκούσε για να νομιμοποιηθούν με τον «ορισμόν του πολίτου Έλληνας». Ο «εθνισμός» τους, από τον οποίο αντλούνταν και νομιμοποιούνταν τα «πολιτικά δικαιώματά» τους, δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί. Βρισκόμαστε στην πρώτη φάση της μεγάλης «μεταβολής», στο πεδίο της θεσμοθέτησης της δημοκρατίας στην άσκηση της εξουσίας του κράτους. Οι αλλαγές που θα βιώσουν στη συνέχεια οι «μετανάστες» αγωνιστές έχουν λιγότερη σχέση με την προέλευσή τους και περισσότερη με τις πολιτικές ισορροπίες, εξωτερικές και εσωτερικές, που διαμορφώνονται ραγδαία στο ελληνικό κράτος. Αυτό δεν σημαίνει ωστόσο ότι το βαλκανικό τους παρελθόν παρέμενε χωρίς σημασία στο παρόν τους κι ούτε βέβαια στο δικό μας.

---

⁶ Σπ. Δ. Λουκάτου, Τουρκο-αλβανικού φιλελληνισμού εράνισμα κατά την ελληνικήν εθνεγερσίαν, *Αθηνά ΟΓ'-ΟΔ* (1973), 60-1.